

УДК 60 (608). 17+3:304

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.43.17>

ТІЛЕСНА ІДЕНТИЧНІСТЬ У ФОКУСІ БІОТЕХНОЛОГІЧНИХ ВДОСКОНАЛЕНЬ

Оксана Онищук

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8064-1953>

Національний університет «Львівська політехніка»,

Інститут гуманітарних та соціальних наук, кафедра філософії

вул. С. Бандери, 12, 79013, м. Львів, Україна

Стаття присвячена розгляду аксіології тілесності в контексті біотехнологічного покращення людини. Теоретичний аналіз феномену тілесності визначається філософсько-світоглядним контекстом, що корелюється з ідеями співвідношення суспільства та культури. Зроблено акцент на соціокультурній сутності тілесності, "природність" якої не просто покладена на соціальні атрибути, а інтегрована ними, реально пов'язана за допомогою взаємодії фізичного та соціального рівнів буття. Розглянуто сучасну антропологічну ситуацію, яка пов'язана зі зміною векторів ідентичності та відчуття тілесності в умовах активного розвитку біотехнологій, коли тіло переходить в нову онтологічну реальність на межі штучного й природного. Наголошено на важливості етично-аксіологічної компоненти в процесі біотехнологічних трансформацій людського існування. Розкрито зміст поняття «покращення людини» крізь призму біотехнологічних модифікацій. Показано, що вектор сучасного розвитку біотехнологій та біотехнологічних втручань у життя людини задається інтенцією конструктивізму та функціоналізму. В антропологічному плані ця тенденція обертається тим, що за допомогою біотехнологій структури ідентичності фрагментуються та довільним чином конструюються. Біотехнологічні практики також ще більше зміцнюють фрагментарність сприйняття, коли органи сприймаються не просто як елементи людської істоти, але як елементи, що замінюються заради підтримки безперебійного функціонування тіла. Акцентовано та тому, що сучасні практики естетичного поліпшення людини скеровані не тільки на задоволення індивідуальних потреб у зміні параметрів зовнішнього вигляду, на досягнення привабливості, атлетичних навичок і т.д., але насамперед на процес жорсткого нормування та стандартизації, в контексті якого цікава не людина як така, а її вписаність в систему стандартів, математичних величин, що забезпечують відповідність тому чи іншому канону краси.

Ключові слова: тіло, тілесність, NBIC-технології, покращення людини.

Останніми роками однією з найобговорюваніших тем наукового дискурсу є проблема покращення людини та її потенціалу (Human Enhancement) у зв'язку з розвитком NBIC-технологій. Сьогодні в цьому контексті по особливому звучить актуальність осмислення тіла і тілесності не лише з причини загроз техносфери чи експериментів над тілом з огляду на новітні розробки, коли під впливом біотехнологій нівелюється природне і штучне, суб'єктивне та об'єктивне, але й у контексті воєнного дискурсу, коли фізичні травми впливають на відчуття власної цілісності (тут суголосними будуть, наприклад, ідеї тілесності в екзистенціалістів, наприклад, в Ж.-П. Сартра чи М. Мерло-Понті, які пройшли через війну і розглядали тіло людини крізь призму базових екзистенціалів). Розуміємо, що досягнення науково-технічного прогресу можна використовувати не тільки для порятунку, а й для покращення і вдосконалення людського тіла. Так само треба пам'ятати, що біотехнологічні вдосконалення тілесності виходять за межі природознавства і медицини

в площину моралі та філософії. Ми робимо акцент на аксіологічному осмисленні людської тілесності, її вдосконаленні, що об'єднує медицину, новітні технології та філософію. Сам концепт тілесності людини розміщується на рубежі біології, медицини та гуманітарних дисциплін. Проте, для нас він є цікавим в контексті відображення у тілесності соціальних якостей, оскільки тіло модифікується і сприймається під впливом змін у соціальному житті, в буттєвому просторі інших людей. А тому, тілесність формується і шляхом розширення власних меж у фізичному просторі, і через визначення внутрішніх векторів людини. Тому *метою* статті є аналіз впливу біотехнологічних покращень і конструювань на тілесну ідентичність людини.

Сучасне розуміння тіла і тілесності у західній філософії ґрунтовно досліджено в Е. Гусерля (розглядає тіло в контексті життєвого світу та інтенціонального тіла, як такого, що здатне скеровувати свої зусилля на речі і усвідомлювати їх. Тіло виявилось в центрі світу, який конструюється усвідомленим тілом), Ж. Дерріди (пов'язує тілесність з жестами, як передують здатності говорити. Неможливо прочитати жести, які є поза тілесним контекстом), М. Мерло-Понті (пропонує феноменологічну модель тілесності на основі тілесної схеми), М. Фуко (розглядає тіло крізь призму систем влади та соціальних практик, тіло як матеріал, на якому зафіксовано норми), Ж. Бодріяра (розглядає тіло як фетиш і капітал), М. Гайдеггера (тлумачить тілесність через мову) та ін. В українському філософському дискурсі плідними є напрацювання О. Гомілко, Л. Сидоренко, Н. Хамітова, С. Крилової, О. Мухи та ін. Осмислення питань біотехнологічного покращення тілесності, NBIC-технологій у сучасній західній філософії знаходимо в Н. Бострома, Ж.-Л. Нансі, Дж. Гарріса, Г. Йонаса та ін. Ґрунтовний концептуальний аналіз розуміння тіла і тілесності в філософії і культурі XX ст. можна знайти в колективній монографії «Перспективи втілення: перетин природи і культури»[1].

Треба відразу зазначити, що межі людської тілесності як деякої цілісної структури не можна ототожнювати з межами фізичного тіла людини, оскільки тілесність є складним утворенням, що виходить за грані людського тіла. Внутрішня межа тілесності є динамічною структурою і включає об'єкти зовнішнього світу у внутрішній простір людини. Тому, тілесність можна окреслити як певну структурну цілісність з динамічними соціально заданими межами. Ж. Коупланд тлумачить тіло в таких аспектах: тіло як матеріальна власність індивідів, яку вони контролюють і взаємодіють через нього; тілом індивіди керують відповідно до ієрархічно встановлених та символічно навантажених тілесних схем; тіло опосередковує відносини між самоідентичністю та соціальною ідентичністю. А отже, соціальні значення, надані тілесному відображенню та вираженню є надзвичайно важливим фактором у самовідчутті індивіда та його відчутті внутрішньої цінності[2, с. 15]. Біотехнологічне конструювання тілесності нівелює у певних аспектах суб'єктивні та об'єктивні елементи людської природи, що призводить до зміни самоідентифікації людини, її власного сприйняття в етичному розумінні. Контури тілесності людини прямо дотичні до світу культури й природи, а тому і співвідносні з ним. Таким чином, тілесну природу можна визначити через соціокультурний простір людського буття. Можна говорити про своєрідну єдність світу й тіла, коли ми не здатні до кінця опанувати власним тілом, воно ніби вислизає у зв'язки із зовнішнім світом. Тілесні образи трансформуються в потоках інтенційних переживань, будучи одночасно відмінними від тілесного представлення в об'єктивному світі. Людина оволодіває власним тілом коли співвідносить його з тілом-канонам, тілом Іншого, який визначає норми поведінки з власним тілом.

Коли ми говоримо про тілесність в координатах біотехнологічного покращення, то найперше слід визначитися зі змістом поняття «покращення», оскільки воно є неточним

і абстрактним. Опираючись на дослідження сучасних науковців, «покращення людини» (або ще людського потенціалу, Human Enhancement) можна визначити як «загальний термін для позначення широкого діапазону новітніх технологічних втручань в життя людини, які стирають межі між терапевтичними, профілактичними, реабілітаційними цілями та тими, які скеровані на підвищення комфорту, збільшення тілесних і когнітивних можливостей»[3, с. 21], «за допомогою методів, відомих як технології покращення, спрямованих на вдосконалення характеристик людини, включаючи зовнішній вигляд, психічне чи фізичне функціонування, що часто виходить за межі «нормального» або необхідного для життя та благополуччя»[4 с. 695]. В стенфордській енциклопедії знаходимо таке визначення: «людське покращення є біомедичними втручаннями, які використовуються для покращення людської форми або функціонування понад те, що необхідно для відновлення чи підтримки здоров'я»[5]. Відштовхуючись від цих визначень бачимо, що поряд з вирішенням багатьох фізичних і моральних проблем завдяки біотехнологічному покращенню, тим не менше, одночасно виникає багато морально-етичних проблем на кшталт загострення соціальної нерівності (адже, якщо терапевтичні втручання спрямовані на відновлення певного середнього, нормального рівня функціонування тіла, то технології покращення просувають ідею піднесення одних над іншими), технологічної загрози завдавати шкоди людині, яка зростає експоненційно, екзистенційних ризиків та ін. Зрештою, для людського самосприйняття характерно бачити своє тіло як природну річ вільну від технічних артефактів, що властиво машині. Але найрадикальніші прихильники «покращень» трансгуманісти розглядають перспективу звільнення від тіла та перенесення ментального корелята особи на штучний носій.

Не існує «технологій покращення» як таких. Чи вважається певне біомедичне втручання покращенням залежить від того, як воно використовується. Операція зі зміцнення суглоба може використовуватися для покращення конкурентної переваги велосипедиста, але може бути і лікуванням травми. Це означає, що розробники навіть найбільш відвертих втручань для покращення майже завжди зможуть звернутися до деяких корелятивних терапевтичних застосувань, щоб виправдати свої дослідження, тестування та випуск на ринок [5]. Тобто, треба розуміти, що можна говорити про як мінімум три різні парадигми вдосконалення людини: біомедичну, трансгуманістичну і соціальну. Кожна з них виходить з власних мотивацій, цінностей та цілей. Але усіх їх споріднює тілесна складова. Люди завжди змінювали своє тіло. То що ж саме відрізняє сучасні техніки вдосконалення від попередніх? Л. Хогль вдало пояснює, що «сьогодні самі тіла та особистість стають об'єктами вдосконалення, на відміну від попередніх спроб досягти прогресу через соціальні та політичні інститути»[4]. NBIC-конвергентні технології, використовуючи комбінування штучного інтелекту, молекулярної біології, нанотехнологій та ін. у поєднанні з тотальною експансією естетичного в сучасній культурі породжують ситуацію, в якій тіло людини стає проєктом дизайнерських модифікацій. З одного боку, такі можливості знімають багато обмежень з людини і дозволяють їй активно модифікувати себе і керувати життєвими процесами, а з іншого боку, ставлення до тіла переходить у площину функціоналістської парадигми, а питання відповідальності зростає в рази. Така технологічна естетизація тіла виражається в антропологічному конвергентному ефекті модифікованої тілесності і великою кількістю проявів власної ідентичності. У конструктивістських проєктах ХХІ століття застосування біотехнологій визначається уявленнями про «погані» або «хороші» риси людини (наприклад, агресивність), соціальний статус, успішність, тобто феноменами соціально-економічного порядку, щодо яких не застосовні поняття норми, патології, лікування. Тут працюють метафори та стереотипи економічного та технологічного характеру.

У сучасних біотехнологічних проєктах зливаються біологія та технології, що призводить до того, що відмінність між живим і неживим, людським тілом та машиною зникає, а це в свою чергу глибоко впливає на соціальність і суб'єктивність індивіда.

Компенсуючи відсутність чи недостачу певних якостей (як то естетичних, моральних, фізичних), людина вдається до сучасних NBIC-технологій. Проте, зовнішні артефакти, наскільки б досконалими не були, все одно відчуються людиною як чужі. Тому сучасні технології, найперше біомедичні, скеровані на максимальну функціональну зручність, іноді будучи зовсім непомітними (наприклад, кардіостимулятор). Артефакт виявляється глибоко вкоріненим в тілесну природу людини, тобто онтологічно виявляється на грані переходу в природню річ. Сучасна наука спрямована на мінімізацію артефактів (наприклад, у вигляді мініатюризації нанотехнологій). Можна навіть говорити про своєрідну

онтологічну мініатюризацію коли розмиваються властивості артефакту, і він зливається із природними об'єктами. Молекулярні нанороботи, що переносять ліки, біочіпи, що контролюють процеси людського тіла, можуть стати штучними супутниками природних процесів протягом усього життя. Людське тіло, на яке скерована величезна доля уваги і сила уяви, є чинником самоідентифікації і вплітає розуміння себе в контексті різних проєктів культури. Неможливо відокремити розуміння себе людиною від уявлень про власне тіло. Сьогодні однією з домінуючих парадигм тлумачення тіла є парадигма конструювання, тобто тіла як проєкту біотехнологій для покращення властивостей останнього (як то модифікації генетичного профілю для набуття певних якостей (наприклад, стресостійкість, витривалість), чи когнітивні стимулятори для надконцентрації, чудової пам'яті, уваги та ін.), або ж красива зовнішність чи атлетичні здібності, продовження тривалості людського життя та ін. Як наслідок, тіло як результат зовнішнього соціокультурного перетворення тілесності поступово трансформується в тіло як результат симбіозу життя та технології внаслідок взаємної інструменталізації: технології, з одного боку, дозволяють досягати цілей людини щодо вдосконалення, а з іншого боку, сама людина з її тілом стає заручником цих цілей та біотехнологій. Можна наголосити на трьох аспектах людської природи, які є найдискусійнішими в контексті біотехнологічних вдосконалень. Перший наголошує на чутливості і вразливості людини, боротьба з якими надає цінності життю[6]; другий застерігає від втручання в спрямування природної еволюції [7]; третій наголошує на нашій соціальності та міжособистісних зв'язках, які є перед загрозою дегуманізації в силу невідповідності внутрішніх параметрів та генетичної невідповідності людини до біотехнологічних вдосконалень. Людина може бути морально неготовою до тих трансформацій, які передбачають NBIC-технології. Наприклад, вони сприяють виникненню прецеденту прискореної соціалізації. Розвиток технологій покращення людини спрямований на досягнення соціально ефективних навичок та умінь найкоротшим шляхом, оминаючи соціальну адаптацію та ігноруючи можливі кризи самоідентичності.

Однією з визначальних характеристик сучасності можна назвати орієнтацію на естетизацію тілесності поряд з витісненням на другий план морально-етичної складової. Людині сьогодні важко не піддаватися масовій культурі семантики тілесної спокуси крізь призму захоплення, зачарування, які не в останню чергу досягаються технологічними можливостями (дієти, пластична хірургія, надмірні силові тренування та ін). За словами Ж. Бодріяра, «в наборі споживання є об'єкт найбільш прекрасний, найбільш дорогоцінний, найяскравіший аніж всі інші...це – Тіло. Його «нове відкриття» після тисячолітньої ери пуританства...його всюдисущість в рекламі, моді, масовій культурі...гігієнічний, дієтичний, терапевтичний культ, яким його оточують, нав'язливість молодості, елегантності, мужності чи жіночності, догляду... все сьогодні свідчить, що тіло стало об'єктом

спасіння»[8, с. 199-200]. Тіло людини все більш віддаляється від природи, стаючи зумовленим соціокультурно. До цього додається індустрія моди, яка спонукає тіло до перманентної трансляції мінливих модних образів. Стаючи частиною такого процесу, тіло ніби розчиняється в шаблонах краси і зовнішності, які генеруються маскультом і ринком. Сенси сучасного соціокультурного дискурсу творяться не логічно-вербальним способом, а візуально-образним вираженням. Саме візуальне є своєрідним принципом концептуалізації дійсності та репрезентантом сучасної культури і тіла в ній. Візуальне творить реальність, яка неспіввідносна з дійсністю, породжуючи симуляцію реальності. Образи стають частиною нас, замінюючи живий досвід. Образи, які намагається втілити людина, транслиують певні контексти і смислове навантаження морального характеру, поведінкового (у вигляді норм, заборон, стилів поведінки та ін.). Сучасне тіло ніби перебуває в стані постійного творення і доповнення. Людині нав'язується думка перетворення тіла на технологічний артефакт з максимальним естетичним ефектом (коли вона рятує своє тіло не тільки від хвороб, дефектів, а й старіння, недосконалостей з вірою в вічну молодість і тілесну красу). Для реалізації такого естетичного ідеалу використовується не тільки пластична хірургія, косметологія та ін., а й цифрові технології (наприклад, корегування параметрів тіла за допомогою графічних дизайн-програм для досягнення ідеалу власного тіла). Такі практики конструювання і покращення тіла є деперсоналізованими, будучи математичними формулами краси, які втілюють хірурги (одночасно стандартизуючи та уніфікуючи образ людини). Можна таким чином стверджувати, що естетизація тіла за допомогою технічних засобів має конвергентний характер з конкретними антропологічними наслідками. Останні виявляються не лише як трансформації тіла, але й як відчуження тілесності, втілення кимось сформульованих шаблонів. Проблема такої естетизації тілесності полягає в тому, що людина прагне не стільки реалізувати шляхом тілесного вдосконалення власні ідеали чи потреби, скільки вписати себе в жорстко регламентовану систему координат стандартів краси під посиленням соціального тиску та техногенних впливів.

Бачимо, що складність феномену людської тілесності обумовлена парадоксальним поєднанням у ньому як особистісних, так і природних характеристик і набуває ще більш незбагненого характеру унаслідок біотехнологічного втручання у людське тіло, коли акцент в сприйнятті тілесності робиться на зовнішніх естетичних характеристиках. Біотехнологічні покращення намагаються вдосконалити конкретні людські здібності чи риси, але не цілу людину (на відміну від таких комплексних стратегій особистісного вдосконалення, як, наприклад, молитва, медитація, психоаналіз чи ін.); це, в кращому випадку, частковий підхід до вдосконалення людини. Окрім цього, названі технології містять в собі приховану екзистенційну загрозу внаслідок обумовленості економічними і політичними інтересами. Як наслідок, більшість біомедичних удосконалень передбачає компроміси (скажімо, коли подовжена тривалість життя супроводжується тривалою слабкістю або посилений альтруїзм ставить під загрозу навички виживання), вибір і вирішення конфліктів між інтересами конкретної людини і соціуму. Для вирішення цих проблем необхідна нова інтелектуальна парадигма, вироблена спеціалістами різних галузей з залученням філософів.

Список використаної літератури

1. Weiss G., Haber H.F. Perspectives on Embodiment: The Intersections of Nature and Culture. New York, 1999. 270 p.
2. Coupland J., Gwyn R. Discourse, the body, and identity. New York, Palgrave Macmillan. 2003. 276 p.

3. Cabrera L. Y. *Rethinking Human Enhancement Social Enhancement and Emergent Technologies*. Canada, Palgrave Macmillan, 2015. 201 p.
4. Hogle L. F. Enhancement Technologies and the Body. *Annual Review of Anthropology*. 2005. 34(1). P. 695–716.
5. Juengst E., Moseley D. Human Enhancement. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <https://plato.stanford.edu/archives/sum2019/entries/enhancement>.
6. Parens E. The Goodness of Fragility: On the Prospect of Genetic Technologies Aimed at the Enhancement of Human Capacities. 1995. *Kennedy Institute of Ethics Journal*, 5(2). P.141–153.
7. McKibben. B. *Enough: Staying Human in an Engineered Age*. 2004. New York: St. Martin's Griffin. 288 p.
8. Baudrillard J. *La société de consommation: ses mythes, ses structures*. Paris, 1970. 298 p.

BODY IDENTITY IN THE FOCUS OF BIOTECHNOLOGICAL ENHANCEMENT

Oksana Onyshchuk

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8064-1953>

Lviv Polytechnic National University,

Institute of Humanities and Social Sciences,

Department of Philosophy

Mytropolyta Andreia str., 5, 79013, Lviv, Ukraine

The article is devoted to consideration of the axiology of corporeality in the context of biotechnological human improvement. The theoretical analysis of the phenomenon of physicality is determined by the philosophical and worldview context, which correlates with the ideas of the relationship between society and culture. Emphasis is placed on the socio-cultural essence of physicality, the "naturalness" of which is not simply placed on social attributes, but integrated by them, really connected through the interaction of physical and social levels of being. The modern anthropological situation is considered, which is connected with the change of vectors of identity and the feeling of corporeality in the conditions of active development of biotechnology, when the body moves into a new ontological reality on the border of artificial and natural. The importance of the ethical and axiological component in the process of biotechnological transformations of human existence is emphasized. The meaning of the concept of "human improvement" through the prism of biotechnological modifications is revealed. It is shown that the vector of modern development of biotechnology and biotechnological interventions in human life is determined by the intention of constructivism and functionalism. In anthropological terms, this trend revolves around the fact that with the help of biotechnology, identity structures are fragmented and arbitrarily constructed. Biotechnological practices are also more marked by the fragmentation of nature, if organs are accepted not just as elements of human nature, but as elements that are replaced for the sake of support for uninterrupted functioning of the body. The fact that modern practices of aesthetic improvement of a person are directed not only to the satisfaction of individual needs in changing the parameters of appearance, to the achievement of attractiveness, athletic skills, etc., but primarily to the process of strict regulation and standardization, in the context of which it is not the person who is of interest as such, and its inclusion in the system of standards, mathematical quantities that ensure compliance with one or another canon of beauty is emphasized.

Key words: body, physicality, NBIC convergence technologies, human enhancement.